

MIRCEA ELIADE:

GYVENIMAS

IR

KŪRYBA

Mircea Eliade — ypatingas autorius, ir tai rodo ne vien jo knygų tiražai. Geriausiai jis žinomas kaip religijų istorikas — tačiau joks religijotyryninkas iki ir po jo negali prilygti Eliade'į nei populiarumu, nei įtaka šiuolaikinei kultūrai. Kiekviena Eliade's knyga tampa skaitančiojo sielos gyvenimo įvykiu. Kaip matysime vėliau, tai ne gražus perdėjimas, o paties Eliade's siekis. Visi Eliade's veikalai pasižymi didžiausia erudicija, medžiagos gausa, netikėtomis įžvalgomis — bet, išlaikydami akademinę svarbą ir žodyną, jie skaitomi taip lengvai, kaip jaunystėje skaitomi nuotykių romanai. Nepaprasta jo biografija gali pasirodyti kaip viena įstabiausių XX amžiaus odisėjų, juolab kad jis pats ją puikiai aprašė — Eliade's autobiografija *Ekvinokcijų pažadai* (*Les promesses de l'équinoxe*) laikoma vienu iškiliausių šio žanro pavyzdžių mūsų amžiuje. Literatūrinius terminus čia vartojame neatsitiktinai — Eliade kūrė ir grožinę literatūrą, o kelerius metus buvo tarp Nobelio literatūrinės premijos realiausių kandidatų (ypač realios jo galimybės buvo 1978 m.; 1984 m., vienai jo apysakų pasirodžius Italijoje, Eliade buvo apdovano-
tas literatūrine Dante's Alighieri'o premija).

Bet visų pirma Eliade yra vienas iškiliausių šio amžiaus religijotyryninkų. Yra asmenų, iškėlusių fundamentalesnes religijotyros problemas ir gal atidžiau jas grindusių, — tačiau tuos asmenis žino nedaugelis religijotyros specialistų. Tuo tarpu Eliade, be jokios abejonės, yra žinomiausias religijotyryninkas iš visų, kurie kada nors studijavo religijų pasaulį ir rašė apie jį. Jo veikaluose religijotyra peržengė kabinetų ir konferencijų rėmus,

tapdama ne tik siaurų akademinių sferų, bet ir humanitarinių disciplinų, apskritai visuomenės savastimi. Eliade parodė ir priminė, kad laiko ir erdvės atžvilgiu nutolusių kultūrų žmonės tikėjo ir veikė taip pat kaip ir mes, — jei ne nuoširdžiau ir intensyviau už mus; jis sujungė psichologines, istorines, mitologines duotybes ir parodė, kad religijos yra giliausias, pirmapradis jų šaltinis ir kad tik religijų pasaulio gelmėse ar platumose slypi visų mūsų laimėjimų, nesėkmių ir problemų paslaptys. Toliausios praeities įvykiai ir moderniausios idėjos rymo ant tų pačių archetipinių pagrindų, istorija ir mitas susipina nuolat atsikartodami, pagrįsdami vienas kitą ir šitaip universalizuodami iki kosminių vyksmų lygmens. Ir tai ne abstrakcijų ar sąvokų žaismas — Eliade tiesiog pastebi žmogaus egzistencijos universaliuosius taškus, iš tiesų suteikiančius jai kosminę, taigi ir dieviškąją prasmę.

Sugebėjimas tokias universalybės išvelgti — vienas didžiausių Eliade's talentų. Tai ne vien prigimtinis talentas. Likimas jam suteikė galimybę matyti ir patirti nepaprastai daug, ir jis šia galimybe pasinaudojo, tapdamas vienu žymiausių visų laikų religijotyryninku, universalybės specialistu. Gal jam tai pavyko iš dalies ir dėl to, kad į savo gyvenimo vingius jis žvelgė kaip į tam tikrą pranešimą apie save patį, kaip į tam tikrą hierofaniją. Gyvenimas — tai šventojo labirinto užduotis, tai išbandymas labirintu... Tai savita iniciacija... Senujų kultūrų žmogui jo gyvenimas visų pirma buvo reikšmių ir prasmių pritvinęs gyvenimas. Šių prasmių religijotyryninkas turi ieškoti ne tik religinių faktų pasaulyje — jas galima atpažinti tik pačiam išgyvenus kažką panašaus. Eliade'į tai pavyko.

Odisėja

Mircea (tariama — Mirča) Eliade gimė 1907 m. kovo 9 d. Bukarešte, karininko šeimoje, tačiau nuo jaunumės didžiavosi, kad tik trys kartos skyrė jį nuo jo protėvių — laisvųjų Moldavijos ir Padunojo valstiečių. Šiaip ar taip, vaikystė ir paauglystė prabėgo ganėtinai palankiomis sąlygomis, kapitono alga leido

šeimai išsilaikyti, tėvo biblioteka — pajusti nepasotinamą „tekstų malonumą“. 1921 m. pradžioje Eliade publikuoja pirmąjį savo straipsnį (apie vabzdžius), o netrukus — fantastinę mokslo populiarinimo esė keturiolikmečiui įstabiu pavadinimu — *Kaip aš atradau filosofinį akmenį* — ir laimi konkursą. Kelerius metus bendradarbiauja su mokslo populiarinimo žurnalais, rašo straipsnius iš entomologijos (vabzdžių tyrinėjimai — pirmoji Eliade's aistra), alchemijos istorijos, orientalistikos. Skelbia apsakymus, noveles. Artėjant abitūrai, ima suvokti, kad ligtolinė jo aistra gamtamoksliui apmalšo. Septyniolikos metų pradeda savarankiškas kalbų studijas — išmoksta italų, anglų, studijuoja hebrajų ir persų kalbas. Filosofija ir religijų istorija tampa pagrindiniais jo „arkliukais“.

1925 m. spalį ima studijuoti Bukarešto universitete, Literatūros ir filosofijos skyriuje, tačiau, jo paties prisipažinimu, po kurio laiko pastebėjo, kad paskaitų lankymą pakeitė daug įdomesnėmis savarankiškoms studijomis. Profesorių paskaitos — sako Eliade savo autobiografijoje — neplaukė iš kokios nors vidinės būtinybės; neabejotina jų kompetencija vis dėlto nesąlygojo originalaus požiūrio į visumą; tik jaunas dėstytojas Nae Ionescu, dėstęs logiką ir metafiziką, patraukia studentą — užsimezga jūdviejų pažintis ir draugystę, padarysianti Eliade'į nemažą įtaką. Į jo vieno paskaitas Eliade ir tevaikšto — tačiau dirba pašėliškai, juolab kad galiausiai atranda savo gyvenimo ašį — religijotyra. Medžiagos, su kuria reikia susipažinti, nepaprastai daug; Eliade nusistato tvirtą dienotvarkę, kurios laikysis ir toliau: darbas iki trečios ar ketvirtos ryto, kėlimasis — septintą ar aštuntą. Nors jis nėra vien mokslo asketas — Eliade strimgalviais puola į studentišką gyvenimą, pats turi savotišką saloną, dalyvauja studentiškose puotose, tai menkesnio masto, tai drauge su kitais penkiasdešimčia kolegų ir kolegijų, su kuriais užgriūva priemiesčio smuklę, — tačiau visa tai tik fonas ar atilsis po įtemptų studijų. Be to, Eliade dirba literatūriniame žurnale, sugebėdamas užsidirbti pragyvenimui, — studentui tai daug, o jo publikacijos visada arba geros, arba skandalingos. Pasirodo ir keli apsakymai („dėl kurių kritau savo draugų akyse“, — prisimena Eliade. Lig tol jie laikė jį padoriu filosofu).

1927 m. Eliade vyksta į Italiją, ten susitinka su Giovanni'u Gentile'ė, Giovanni'u Papini'u, Ernestu Buonaiuti'u. Italijos išpūdziai bei susitikimai su didžiaisiais italais nulemia tai, kad magistro darbui Eliade pasirenka Renesanso italų filosofiją (Giordano Bruno, Campanella'ą ir Pico della Mirandola'ą). Vis dėlto stiprėja Eliade's orientalistiniai ir mistiniai interesai, bręsta reikšmingiausias jo gyvenimo įvykis. 1928 m. pavasarį, antrą sykį lankydamasis Romoje, Eliade bibliotekoje atranda naujausią garsaus indų mokslininko Surendranatho Dasguptos studiją *History of Indian Philosophy*. Dasgupta knygos pratarinėje dėkojo žymiam Bengalijos mecenatui, Kasimbazaro maharadžai Manindrai Čandrai Nandai. Greta buvo maharadžos adresas. Virpančia ranka Eliade išsyk ima rašyti laišką maharadžai, prašydamas jo paramos dvejų metų sanskrito ir Indijos kultūros studijoms Kalkutos universitete, Dasguptai vadovaujant. Po trijų mėnesių atėjo maharadžos atsakas: dveji metai, jo nuomone, pernelyg mažas laiko tarpas; tokią gausią medžiagą įvaldyti galima per penkerius metus, taigi Eliade'i jis siūlęs penkerių metų stipendiją...

Tų pačių metų spalį Eliade gauna filosofijos magistro diplomą ir prieš Kalėdas susitinka su profesoriumi Dasgupta. Išsyk prasideda pašėlęs darbas — per kelis mėnesius Eliade'i tenka pasivyti būsimoosius studijų draugus indus. Jis studijuoja sankhjos filosofiją ir sanskrito gramatiką; įtemptas studijas kartais paįvairina trumpi panirimai į savitas orientales Kalkutos pramogas. Eliade apvažinėja Indiją, kuri jį sužavi; Himalajų prieškalnės — pavergia; jis čia dar grįš.

Jis apsigyvena pas Dasguptą. Profesoriaus dukra Maitrėja, beje, neblogo literatė, moko jį bengali kalbos; jis ją — prancūzų; abu verčia Tagore's eiles. Abu jauni ir romantiški; galiausiai viskas išaiškėja, ir Eliade'i vieną rytą tenka palikti Dasguptos namus ir Maitrėja — amžiams. Eliade sukrėstas, Kalkutoje jam vietos nėra, universitetinės studijos taip pat baigėsi.

Dar „Dasguptos laikais“ Eliade'ė ima traukti, jo paties žodžiais tariant, „barokinė joga“ — tantrizmas. Ne kančios įveikimas, ne kūno atsisakymas rūpi tantrai — ji siekia pakeisti žmogaus egzistenciją, patį žmogų. Eliade grįžta šiaurėn, į Hard-

varą ir Rišikešą, į vietas, kur tūkstantmečiais rinkdavosi asketai ir kontempliuotojai. Jo mokytoju tampa Svamis Šivavanda, netrukus išgarsėjęs vienas didžiausių jogos specialistų (jis paskelbs apie 300 tomų). Eliade panyra į praktines tantros studijas — dėl suprantamų priežasčių vėliau apie šias studijas jis vengs pasakoti; tačiau jogos principų analizė po kurio laiko taps jo daktarato tema. Deja, 1931 m. gruodį jis jau Bukarešte, kur jam tenka pradėti karinę tarnybą; Eliade tikisi netrukus grįšias atgal, į dvasinę tėvynę tapusią Indiją. Bet viskas klostosi kitaip.

Po karinės tarnybos 1933 m. Eliade apsigina daktarata, komisija rekomenduoja jį išleisti prancūzų kalba, (ir 1936 m. Paryžiuje pasirodo *Yoga. Essai sur les origines de la mystique indienne*. Eliade ima dėstyti Bukarešto universitete, iš pradžių kaip Nae Ionescu asistentas, Metafizikos istorijos katedroje. Ima rengti religijų istorijos žurnalą *Zalmoxis* (iki karo spėjo išeiti trys stori sąsiuviniai). Indiškieji išpūdžiai neblėsta — Eliade parašo iš dalies autobiografinę apysaką *Maitrėja*, už kurią 1933 m. gauna literatūrinę premiją. Apysaka jam atneša pripažinimą. Atgarsiai pasiekia Indiją, Dasgupta visiškai įniršta, nes apysakos veikėjų prototipai labai aiškūs. Eliade toliau leidžia grožinę kūrybą (beje, jis pirmas į rumunų literatūrą įveda vidinį monologą), bendradarbiauja spaudoje, veikia literatūriniuose bei kultūriniuose sambūriuose, drauge su Eugène'u Ionesco ir Emiliu Cioranu. Rumuniškasis renesansas klesti, ir jo sužydėjimo apogėjuje priartėja karas.

1940 m. Rumunijos vyriausybė aiškiai mato, kad šalis bus įvelta į karą, ir nutaria išsiųsti užsienin jaunos gabius mokslininkus — kaip atašė ar kultūros patarėjus. Eliade atsiduria Londone, tačiau, Anglijai nutraukus diplomatinius santykius su Rumunija, kurion įžengia vokiečių armija, Eliade persikelia į Lisaboną, kur kaip kultūros patarėjas praleis ketverius karo metus. Čia jis pradeda rašyti rumunų kalba *Religijų istorijos traktatą* bei *Amžinojo sugrįžimo mitą*. Diplomatinis gyvenimas Eliade'į nuobodus — visą laiką sukamasi tarp tų pačių žmonių; dirbti sunku, nes Lisabonos bibliotekos skurdokos — tačiau nuošalyje nuo karo.

Eliade'į greitai išaiškėja, kokia bus karo baigtis Rumunijai ir visai Vidurio Europai. Jis nutaria likti emigracijoje ir pamėginti išsaugoti tas rumunų kultūros vertybes, kurioms tėvynėje grėšė žūtis. O kultūra — vienas iš būdų išlikti. 1945 m. jis Paryžiuje, tęsdamas savo tyrinėjimus. Eliade, Cioranas ir kiti nutaria dirbti kiekvienas pagal savo pašaukimą — tai vienintelis būdas padėti šaliai. Jie nemano, kad tai pabėgimas. Atsakyti į laiko iššūkį Eliade mėgina taip, kaip tai darė Buda ir Sokratas: „išžengiant už gyvenamojo išorinio laiko ribų ir ruošiant arba kuriant kitą istorinį laiką“.

Paryžiuje Eliade ilgą laiką gyvena tikrai sunkiai, mažame viešbutuko kambarėlyje. Naktimis, aptilus kaimynų keliamam triukšmui, baigia *Religijų istorijos traktatą*. Visas ankstesnysis įdirbis praktiškai dingęs, nauja mokslininkų karta jo beveik nežino. Vėl reikia pradėti nuo nulio. Jam ir vėl pasiseka. Eliade'ę ima globoti Georges'as Dumézilis, garsiausias to meto prancūzų mitologas. Jis įvesdina Eliade'ę į Gallimard'o leidyklą, pakviečia jį skaityti paskaitų, parašo pratarinę *Traktatui*. Imami publikuoti Eliade's veikalai prancūzų kalba, ištisa virtinė: be *Traktato* ir *Amžinojo sugrįžimo mito*, pasirodo *Techniques du Yoga*, *Le Chamanisme*, *Images et Symboles*, *Le Yoga*, *Immortalité et liberté*, *Forgerons et alchimistes*, taip pat ir literatūriniai kūriniai. Tai triumfas. Eliade tampa pasaulinio lygio mokslininku — jis kviečiamas skaityti paskaitų į Romą, Paduvą, Miuncheną, Upsalą, dalyvauja konferencijose, be kita ko, ir „Eranos“ draugijos veikloje. Metinėse „Eranos“ konferencijose jis susipažįsta su Carlu Gustavu Jungu ir Joachimu Wachu. Galiausiai tuo metu Amerikoje dirbęs Wachas 1956 m. pasikviečia jį skaityti paskaitų ciklo į Čikagos universitetą. Kelionė planuota neilgam, tačiau tapo lemtinga. Mirus Wachui, Eliade'į primygtinai siūloma pasilikti Čikagoje ir imtis vadovauti Religijų istorijos skyriui; po ilgų dvejonių Eliade pasirašo sutartį ketveriems metams — ir visam laikui lieka Čikagoje. Tokio pasirinkimo motyvų daug. Visų pirma — Eliade's nuojauta, kad jo religijotyrinė veikla Amerikoje reikalinga ir duoda vaisių. 1957 m. Amerikoje buvo trys religijų istorijos katedros, o po dvidešimties metų — jau trisdešimt, ir pusei jų vadovavo Čikagos universiteto absolventai. Antra — laisva aka-

deminė atmosfera, guvūs ir gabūs amerikiečių studentai, suvo-
kiantys, kad, norint suprasti indonezietį ar Afrikos gyventoją,
reikia ne ekonominio išprusimo ir ne sociologijos, o pažinti tų
žmonių religiją. Ir pagaliau — finansiniai reikalai. Eliade's pri-
sipažinimu, Europoje visą laiką jį kamavo finansiniai sunku-
mai; Amerikoje jų neliko. Dalį mokslo metų jis dėstydamas uni-
versitete, dalį skirdavo doktorantų rengimui, o likusį laiką —
kelionėms po pasaulį ir atostogoms Europoje. Ir, žinoma, visą
laiką — mokslinė veikla. Eliade vieną po kitos publikuoja kny-
gas — tiek Amerikoje, tiek Europoje; 1961 m. drauge su Ernstu
Jungeriu įkuria *Antaios* žurnalą (vieną žymiausių šio šimtmečio
religijų istorijos metraščių). 1964 m. Čikagos universitetas pri-
pažįsta jam aukščiausią akademinį laipsnį. 1966 m. jis išrenka-
mas Amerikos menų ir mokslų akademijos nariu bei tampa
Jeilio (*Yale*) universiteto garbės daktaru. Viena po kitos pilasi
publikacijos, narystės mokslų akademijose, kelionės. Eliade ver-
tinamas, leidžiamas ir, svarbiausia, skaitomas. Jo naujausi vei-
kalai pasirodo pagrindinėmis Europos kalbomis (beje, angliš-
kos, prancūziškos ir vokiškos konkrečių Eliade's veikalų versij-
jos skiriasi; šias kalbas puikiai mokėjęs Eliade šį tą keisdavo,
pats redaguodavo, o kartais skirtumai būdavo ir nemenki). Eli-
ade įgyvendina didžiulius sumanymus — tarkime, parengia
*Histoire des croyances et des idées religieuses (Religinių idėjų ir tikė-
jimų istorija; trys dideli tomai ir ketvirtasis — šaltinių; deja, šios
publikacijos užbaigti jis nebespėjo, tai atliko Eliade's mokiniai).*
Mirė Eliade 1986 m.

Religijų hermeneutika

Daugialypes Eliade's studijas vienu žodžiu apibūdinti sun-
koka, tačiau pagrindinis jų siekis abejonių nėkelia — tai noras
suprasti kitus, kitas religijas ir kitus žmones, nutolusius nuo
mūsų laiko bei erdvės atžvilgiu. Daugelis autorių bei disciplinų
kalba apie supratimą ar hermeneutiką; Eliade taip pat, bet jo
supratimas turi ypatingą, mažai kur tesikartojantį krūvį. Tai ne
vien specifinis mokslinis faktų ir jų sąsajų supratimas — ge-
riausiai jį atskleistume, tardami, kad Eliade'is rūpi visų pirma

religinių *simbolių* hermeneutika. Pamėginsime trumpai apžvelgti, kaip Eliade apibūdina savo tyrinėjimų principus.

Save jis laiko religijų istoriku, tačiau tai ne tradicinė religijų istorija, o specifinis metodas, giminingas disciplinai, šiais laikais vadinamai lyginamąja religijotyra, o kiek ankstėliau — religijos fenomenologija. Religijų istorijoje Eliade mėgina ieškoti bendrybių ir sąsajų ir tik tada nagrinėja jų reikšmes. Istorinės religinio reiškinių šaknys ar jo funkcionavimo aplinkybės paties reiškinių dar neatskleidžia. Tarkime, ritualo metu šamanas kopia į medį, suvokiamą kaip Kosminį ar Pasaulio medį; jame paliktos tik kelios šakos; tų šakų skaičius atitinka pasaulėdaros sferas, kurias šamanas įveikia savo kelionės dangun metu. Įtikėtina, kad ši kosmologinė schema kilusi iš Rytų, ir įtikėtina, kad būtent iš Rytų ji pasiekė šamanistines kultūras. Bet negalima teigti, esą šamanistinis kelionės dangun ritualas kilo iš orientalinės Pasaulio medžio sampratos. Tokių kelionių ritualų esama ir kitose kultūrose, pakankamai tolimose Artimųjų Rytų tradicijoms, kad būtų galima juos kildinti iš šių tradicijų. Galimas dalykas, rytietiškos įtakos ir pasiekė Sibirą, bet čia jos buvo modifikuotos pagal šamanistinės pasaulėžiūros principus. Užsiimdami vien istorija, nepastebėsime reiškinių prasmės. Ar reiškinių aiškinsime istoriškai, ar, tarkime, psichologiškai — vis vien liks kažkoks neredukuojamas, nepaaiškintas branduolys, kuris nėra „istorinis“ ir kuris iššifruotas galėtų mums paaiškinti tikrąją žmogaus padėtį Kosmose. Tai jau grynosios religijotyros užduotis.

Reiškiniai, kuriuos nagrinėja religijotyryninkas, atskleidžia ribines žmogaus būkles, ir būtent taip reikėtų juos aiškintis. Žinoma, apie religinių reiškinių rastų ką pasakyti tiek psichologas, sociologas, filosofas, tiek teologas, tačiau religijų istorikas (Eliade's įsitikinimu) jį supranta geriausiai: jis reiškiniu domisi būtent todėl ir būtent taip, kad — ir kaip — jis yra religinis reiškinys, o ne filosofinė ar teologinė duotybė. Tik religijų istorikas nagrinėja religinius faktus tokius, kokie jie yra, nesiremdamas gretimomis disciplinomis ir nesigriebdamas šių reiškinių prigimties neatitinkančių tyrimo būdų. Religijų istorikas siekia reiškinių suprasti, tačiau tai įmanoma tik lyginant jį su

tūkstančiais tiek panašių, tiek skirtingų fenomenų ir įterpiant į šį bendrą milžinišką erdvės ir laiko atskirtų reiškinių lauką. Nors taip dar neižengiama į grynujų klasifikacijų sritį — juk religijų istorikas žino, jog kiekvienas fenomenas reiškiasi istorijoje, yra istoriškai sąlygotas ir istoriškai atskleidžia naujas savo prasmes, — tačiau istorijoje ir istoriškai pranešami antistoriniai dalykai, kurie taip ir turi būti aiškinami.

Taigi religiniai reiškiniai bei idėjos istoriškai turi daugybę reikšmių, o jų prasmės paieškos neturi apsiriboti formų ar istorinės kaitos aprašinėjimu. Toliau reikia stengtis juos suprasti, užsiimti hermeneutika. Hermeneutinis tyrimas atskleidžia prasmes ir šitaip tampa kūrybišku metodu. Visų pirma todėl, kad paveikia patį tyrinėtoją: aiškindamasis ritualo, simbolio, dievybės įvaizdžio prasmę, jis praturtėja, pasikeičia pats. Senosios ar kurios nors Rytų religijos nagrinėjimas virsta egzistencišku giliausiu išgyvenimu, atskleidžiančiu tyrinėtojui anksčiau ne numanytas religinės idėjos ar simbolikos gelmes. Hermeneutika kūrybiška ir todėl, kad ji atveria vertybes, kurios tiesiogiai nebuvo patirtos. Tarkime, egzistuoja kosminio medžio įvaizdžiai Indonezijoje, Sibire ir Mesopotamijoje. Visi jie turi bendrų bruožų, tačiau, savaime suprantama, nei indonezietis, nei Mesopotamijos gyventojas apie tokį panašumą nieko nenutuokia. O hermeneutika atskleidžia slaptąsias simbolių prasmes bei jų paskirtį. Simbolių prasmės nėra nekintamos. Tarkime, vanduo daugybėje religijų turėjo apvalomąją reikšmę; krikščionybė, ėmusi vartoti vandenį Krikšto sakramentui, ne panaikino vandens simboliką, o priešingai — praturtino ją.

Simbolių nagrinėjimas gali atskleisti labai archaiškus „simbolių laukus“. Pažindamas Rumunijos valstiečių buitį ir pasaulėjautą bei susitikęs su senosiomis ikiarijinėmis Indijos kultūromis, po ilgų kitų kultūrinių tradicijų tyrinėjimų Eliade priėjo išvadą, jog visos jos remiasi bendru eurazijiniu paveldu, seniausių žemdirbių visuomenių, gyvavusių dar neolite, palikimu. Ir dar prieš keliasdešimt metų nuo Kinijos iki Portugalijos gyvavo viena dvasinė terpė, pasižyminti panašia seniausiaja žemdirbystės simbolika ir įvaizdžiais bei labai artimu gyvenimo būdu. Ši pasaulėjauta pasaulį ir gamtą matė kaip nepertrau-

kiamą gyvenimo, mirties ir prisikėlimo ciklą. Ji rėmėsi augmenijos pasaulio įvaizdžiais, tačiau juos siejo su žmogaus gyvenimu ir žmogų aiškino pagal juos. Jeigu Rumunijos valstiečiai aiškina, kad javai atsirado iš Kristaus kraujo, jie remiasi krikščionybės požiūriu; tačiau javų atsiradimas iš pasiaukojusios dievybės yra labai senas neolitinis įvaizdis, būdingas visai šiai bendrai kultūrinei erdvei. Taigi Europoje slypi klodai, daug gilesni už Graikijos ir Romos kultūras, jungiantys mūsų teritorijas su nepaprastai tolimomis — o vis dėlto tuo pačiu pagrindu, tuo pačiu simbolių lauku besiremiančiomis ir todėl galimomis suprasti — kultūromis. Eliade Indijoje aptiko vadinamąją „kosminę religiją“, kurioje sakralybė reikėsi per kosminius reiškinius ar ritmus — medį, šaltinį, pavasarį. Bet tai ta pati religija, su kuria kovojo Senojo Testamento pranašai: atsisakiusi kosminiais reiškiniais ir ritmais ikūnytų politeistinės religijos dievų hebrajų religija pasuko monoteistinio Dievo link. Tuo tarpu politeistinės religijos irgi turi savo prasmę ir vertę: „pagonių“ dievai — tai Visatos paslapties apraiškos, neišsemiamo kūrybiškumo, gyvenimo ir grožio simboliai...

Simboliai jungia žmogaus gyvenimą su dieviškuoju, žmogaus pasaulį ir jo egzistenciją su Kosmosu ir jo gyvavimu. Šitokie simboliai yra universalūs ir tiesiog „leidžia susikalbėti“ tolimiausių kultūrų žmonėms — tai abipusio supratimo laidas, šiandien toks geidautinas ir reikalingas. Tarkime, krikščionybėje kryžius yra kosminio medžio simbolis; indoneziečiui tai bus nesuprantama, tačiau jei jam paaiškinsime, kad krikščionims tai reiškia atgimimą ir naują gyvenimą, jis sugebės čia išvelgti sau pažįstamus dalykus; jo kosminio medžio sampratai jie taip pat būdingi.

Tokie „atpažinimai“ galioja ne vien specifinėje simbolių erdvėje; simboliai yra atviri. Tad žmogus, skaitantis religijų istorijos studijoje apie kosminį medį, patirs daugiau nei vien intelektualinį pasitenkinimą. Jis atskleis kažką, kas gali būti svarbu ir jo paties gyvenimui. Pamatęs konkretų medį, jis galės išvelgti jame kosminio ritmo paslaptį, išvelgs nuolat atgimstančios gyvybės slėpinius... Religijų istorija kaip konkreti studija šitaip tampa dvasinio tobulėjimo ar subtilėjimo, dvasinės plėtros įran-

kiu, o religijotyra — savotiška gyvąja metafizika, beje, neprarasdama empirinio, mokslinio pagrindo. Eliade's manymu, religijotyros užduotis — visumos hermeneutika, kuri pašaukta iššifruoti esminius žmogaus istorijos slėpinius; juk iš esmės tai religiniai slėpiniai. Istorija taip virsta ne amžinai užmarštin nugar mėjusia praeitimi, o atviru žmonijos susikalbėjimo lauku, kur mes galime kalbėtis su majais ar senovės egiptiečiais, atrasdami universalias religines, taigi ir žmogiškąsias vertybes. Religijų istorija šitaip tampa metamokslu, negana to — pagrindinių žmonijos vertybių išsaugojimo vieta ir būdu. „Religijų istorija — tai nelyginant Nojaus arka, gelbstinti mitologines ir religines tradicijas“, — kalbėdamas su Claude'u Henri Rocquet pasako Eliade. Ir tai, ką šiandien vadiname „mokslinėmis publikacijomis“, gali sukurti rezervą, išsaugantį mums tradicines vertybes ir religinius pavyzdžius.

Taigi tokie yra Eliade's siekiai — mums, apie religijotyra ir religijų istoriją neturintiems ženklesnio supratimo, galintys kelti nuostabą. Kartais sociologinių ar funkcionalistinių srovių atstovai Eliade'į priskiria „pranašavimo sindromą“ ar nekorektiškus posakius. Taip, kliaučių ieškoti galima, tačiau Eliade's veikalų pasauliniai tiražai rodo, kad jis pataikė, o priekaištautojai... Jie žinomi tik sau patiems... Antra vertus, Eliade kai kada peržengia tam tikras religijotyros ribas ir dėl to kritikuojamas teisingai. Tačiau pas mus, „čia ir dabar“, visos eliadistikos subtilybės būtų pernelyg ankstyva prabanga; su Eliade'e iš pradžių reikia susipažinti. Juolab kad jo mintys ir idėjos yra esminė šiuolaikinio mąstymo detalė. Italų religijų istorikas Ugo Bianchi pažymi, jog „Eliade's mokslinis sumanymas — sukurti tokią religijų istoriją, kuri savitai prisidėtų prie šiuolaikinio žmogaus savimonės“. Bianchi čia neperdeda.

Amžinojo sugrįžimo mitas

Istorijos filosofijos įvadas — taip, Eliade's teigimu, jis norėjęs pavadinti šį veikalą. Išties, *Amžinojo sugrįžimo mitas* — tai „istorinė“ knyga. Eliade's „istorijos“ samprata kiek savita, todėl šį žodį ir imame į kabutes. Istorija, pasak Eliade's, suprantama

dvejopai. Viena vertus, tai tęstinumo ar struktūros istorija (tautos, epochos istorija). Tačiau šis žodis vartojamas ir kita prasme, pavyzdžiui, tariant „istorinė žmogaus egzistencija“, „istorinė situacija“, „istorinis laikotarpis“ ir pan. Yra ir egzistencinė šio žodžio reikšmė: žmogus, veikiantis istorijoje, tam tikroje situacijoje, žmogus, išgyvenantis tam tikrą būklę, — taigi išgyvenantis istoriją. Istorija kaip žmogaus būklė yra kiek kitaip suprantama, bet tai vis tiek istorija.

Žmogus yra istorinė būtybė, tačiau jis tikrai būva. Eliade's istorinė hermeneutika remiasi už istorijos ribų esančiomis struktūromis. Tai mūsų jau minėti simboliai, archetipai, t.y. tipiniai veiklos modeliai, bet kokios žmogaus elgsenos provaizdžiai. Žmogus orientuojasi būtent į juos, į simbolius ar archetipus, esančius už istorijos ribų, veikia ir mąsto pagal juos, „suistorindamas“ juos ir atitinkamai įvesdamas į istorinę aplinką, kur jų raišką gali paveikti įvairūs erdvės ir laiko dėmenys, kultūrinė aplinka, — bet paveikti vien jų formą, o ne belaikę esmę. Tyrinėtojas, tai suprasdamas, neapsiribos tik istorinių, genetinių, ekonominių ir pan. aplinkybių ir įtakų nagrinėjimu. Jos svarbios, nes parodo, kaip universalūs fenomenai reiškiasi ir veikia konkrečiu laiku, konkrečiomis aplinkybėmis. Tačiau tie fenomenai nesutampa su savo pasirodymo aplinkybėmis ir negali būti jomis paaiškinti. Visada lieka nepaaiškinamas branduolys, kuriuo ir privalo užsiimti religijos tyrinėtojas. Šiuos Eliade's principus glaustai apibūdina Meno (*Maine*) universiteto profesorius Douglasas Allenas: „Visuose savo veikaluose Eliade tvirtai laikosi įsitikinimo, kad fundamentaliosios religinės struktūros yra belaikės. Mes negalime įrodyti, kad esminės religinės struktūros būtų sukūrusios tam tikros konkrečios visuomenės ar konkretūs istoriniai laikotarpiai. Tegalime tvirtinti, jog konkrečios istorinės aplinkybės sukuria galimybes reikštis ar išsiviešpatauti konkrečiai belaikei ir beistorei struktūrai. Archetipinės simbolinės struktūros istorija iš esmės nepakeičia; istorija neišterpia jokių naujų reiškinų. Tiesa, ypatingomis istorinėmis aplinkybėmis konkreti simbolika gali būti naujai pervertinta. Tačiau ir naująjį įvertinimą sąlygoja iš esmės beistorė simboliškos struktūra.“

Taigi istorija yra vieta, kurioje reiškiasi beistoriai dalykai. Eliade „panaikina“ istorijos slėgimą, pažymėdamas, jog senosios kultūros sugebėdavo apsieiti be jo, pasigelbėdamos universaliais pirmapradžiais simboliiais ar archetipais, kurie savo universalumu naikindavo istorijos vienkartiškumą. Joms istorija buvo ciklinė, sugrįžtanti istorija. Arba — tokia istorija, kuri, nuolat grindžiama dievų pasaulio įvykiais, pati įgauna sakralų krūvį. Tai ir yra „amžinasis sugrįžimas“. Žmogus kartoja, bet ne kaip pasyvus šešėlis, o kaip sakralybės partneris, įkurdinantis ją šiame pasaulyje. „Daiktas arba veiksmas yra tikras tiek, kiek *pamėgdžioja* arba *atkartoja* archetipą“, — teigia Eliade veikale *Amžinojo sugrįžimo mitas* (p. 36). Toks „gyvenimas pagal sakralybę“ ir pačiam žmogui suteikia vien sakralybės horizonte teegzistuojančią kategoriją — amžinybę. Eliade rašo: „Viskas prasižėda iš pat pradžių kiekvieną akimirką. Praeitis tėra ateities provaizdis. Joks įvykis nėra negrįžtamas ir jokia permaina nėra galutinė. Tam tikra prasme galima netgi teigti, jog pasaulyje nevyksta nieko nauja, nes viskas yra tik pirmapradžių archetipų kartojimas; šis kartojimas, atkurdamas tą mitinę akimirką, kai buvo apreikštas archetipinis veiksmas, be paliovos laiko pasaulį tame pačiame rytmetiniame pradžių akimirksnyje“ (p. 86). Kaip toliau pažymi Eliade, tradicinių visuomenių žmogaus noras atmesti istoriją ir gyventi vien mėgdžiojant archetipus liudija jo troškimą gyventi realybėje ir baimę, kad ji apniks žemiškojo gyvenimo nereikšmingumas. Tik hebrajai pirmieji atranda istorijos kaip Dievo epifanijos reikšmę, ir šią koncepciją perima bei išplėtoja krikščionybė. Dievas ima kištis į istoriją ne dėl to, kad jis archetipinis Dievas, o todėl, kad jis visų pirma yra asmuo, atitinkamai ieškantis asmeninio santykio su žmogumi ir keliantis jam individualistinius reikalavimus bei iššūkius. Istoriniai faktai virsta „situacijomis“, kuriose žmogus atsiduria Dievo akivaizdoje ir taip įgyja religinę vertę (žr. p. 88, 97—98).

Taigi istorija — sakralybės veiklos arena ir ja lieka, net keičiantis ontologinėms koncepcijoms. Eliade nuosekliai „antiistoriškas“: jis teigia, kad mesijinės koncepcijos, užbaigiančios archetipų ir istorinio Dievo dialektiką, taip pat nėra istoriškos — jos tik užbaigia laiką ir „išgano“ istoriją, panaikindamos ją am-

žinybe. Istorinės kategorijos Eliade's sampratoje tampa ontologinėmis. Modernusis žmogus, atitolęs nuo archetipų ir simbolių lobyno, tampa tarsi antruoju nupuolusiu Adomu, savo noru nugrimzdusiu į tai, ko žmonija nuolatos vengė, — į susitapatinimą su pasauliu, taigi į vergystę jam. Vienintelis būdas atgauti tikrąjį žmogiškumą — grįžti prie archetipų paveldo. Tobulas žmogus — religinis žmogus, *homo religiosus*. Jis tebeglūdi kiekvieno žmogaus sieloje, ir sąlytis su antlaikišku archetipų pasauliu gali jį pažadinti, pakeisdamas visą žmogaus — ir visuomenės — egzistenciją.

Gintaras Beresnevičius